

Gulyás László

***Kiemelkedő államférfi avagy Közép-Európa rossz szelleme?*
*Edvard Beneš***

Abstract

For Hungary, state and nation, among those non-Hungarians who exerted the greatest influence on its history of the 20th century, Edward Benes ranks among the most influential of the Central European politicians. The important stages of his career often intersected the path of Hungary's history. In this essay we survey the career of Edward Beneš particularly his foreign policy from his birth to his death.

Keywords: history of Czechoslovakia; Central Europe; Edward Beneš; Hungary; Masaryk; Charles University; emmigration;

Beneš azon közép-európai politikusok közé tartozott, akiknek tettei nagymértékben befolyásolták az egész térség sorsát. Tevékenysége, cselekedetei nemcsak a magyarok, hanem a többi közép-európai nemzet – csehek, szlovákok, lengyelek és németek, ruszinok etc. – történelmét is meghatározták.

Az első világháború alatt és közvetlenül utána ott bábáskodott az Osztrák–Magyar Monarchia, és vele együtt a történelmi Magyarország felszámolásánál, az új közép-európai rend kialakításánál. A korszak nagyjai, a versailles-i béke megalkotói Clemenceau, Lloyd George, Wilson fogadták, tárgyaltak vele. Sőt számos elképzelése, területi igénye, határjavaslata beépült a versailles-i békerendszerbe. A két világháború között „örökös csehszlovák külügy-miniszterként” – 1918 és 1935 között megszakítás nélkül töltötte be ezt a pozíciót –, majd államelnökként (1935–1938) a Népszövetség és a nemzetközi politikai élet egyik legsűrűbben szereplő egyénisége volt. Ott volt a korszak minden fontos diplomáciai eseményénél. Olyan meghatározó politikusok, mint Briand, Barthou, Stresemann, Sztálin és Litvinov tárgyalópartnere, emellett a kisantant legfőbb mozgatója, és a revízióra törekedő Magyarország legkeményebb ellenfele. A második világháború előtt – a müncheni döntés következményeként – ismét emigrációba kényszerült, de Roosevelt, Sztálin és Churchill, a „Nagy Szövetség” vezetői, ezúttal is partnernek tekintették, így 1945-ben győztesen térhetett

haza Prágába, a Hradzsínba. 1945 és 1948 között a csehszlovák állam elnökeként levelezte a német és magyar kisebbségek kitelepítését, ezzel párhuzamosan keményen küzdött a kommunista hatalomátvétel kísérletei ellen. Ez utóbbi téren csatát veszített és élete hátralévő utolsó évét gyakorlatilag fogolyként töltötte vidéki házában.

A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy Beneš a közép-európai sorsfordulókban –a versailles-i és a jaltai-rendszer születése –, ha nem is főszerepet, de fontos szerepet játszott. Beneš pályafutásának, tetteinek megítélése rendkívül vegyes. A cseh történészek elsöprő többsége szerint nagy ember és államférfi volt. A cseh történészek, politikusok és a közvélemény – Masaryk mellett – államalapítóként tisztelik és ennek jegyében szobra ott áll a cseh Külügyminisztérium épülete mellett. Ezzel szemben a többi közép-európai nemzet – szlovákok, magyarok, németek, etc. – történészei inkább pályafutásának negatív eredményeit hangsúlyozzák. Ezért az alábbi kérdést kell feltennünk: *Beneš a közép-európai történelem pozitív alakja-e, avagy egy olyan politikus, akinek tévedéseit, machiavellizmusát és könyörtelen cinizmusát a magyar nemzet és a többi közép-európai nemzet – elsősorban a németek, a szlovákok, és a lengyelek –, sőt maguk a csehek is súlyosan megsínylették?*

Jelen tanulmányban erre a kérdésre keressük a választ. Ezért Beneš szerteágazó, fordulatokban és eseményekben rendkívül gazdag életútját hét kisebb-nagyobb szakaszra tagolva mutatjuk be.

1.) Felkészülés az értelmiségi pályára

Edvard Beneš 1884. május 28-án született a csehországi Kožlanyban, általános iskoláit itt végezte, majd Prágában járt középiskolába.¹ Az érettségit követően 1904-ben a Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karára iratkozott be – középiskolai tanári diplomát akart szerezni –, ahol filozófiai, romanisztikai és germanisztikai előadásokat hallgatott. A második szemeszter elvégzése után úgy döntött, tanulmányait Párizsban, a Sorbonne-on folytatja, ezért 1905 őszén Franciaországba utazott. Erről így vall: *„Azzal a szándékkal mentem külföldre, hogy a filológiának szentelem magam és ebben a szakban egyetemi tanárságra készülök.”*² A Sorbonne-on filozófiát és szociológiát, a párizsi társadalomtudományi főiskolán pedig politikai tudományokat hallgatott. 1906-ban néhány hónapot Londonban töltött. 1907-ben a dijoni egyetemre ment jogot tanulni – és ebben valamennyi életrajzírója egyetért –, ahol egy évvel később jogi doktorátust szerzett, de ezzel a doktori címmel kapcsolatban vannak fenntartásaink. Ádám Magda rámutat, hogy a dijoni egyetemen a

¹ Beneš életrajzáról lásd GULYÁS László: *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2008.

² Edvard BENEŠ: *A nemzetek forradalma I-III. kötet*. E. Prager, Bratislava, 1936. I. kötet 11.

külföldi hallgatók tanulmányok nélkül, színvonalas munka megvédéséért doktori címet kaphattak. Beneš is így szerezte doktorátusát.³

Témánk szempontjából ez azonban mellékes körülmény, sokkal fontosabb a disszertáció tartalma. Beneš „Az osztrák probléma és a cseh kérdés” című disszertációjában az Osztrák–Magyar Monarchia föderalizálásának kérdésével foglalkozott. A disszertáció 1908-ban egy párizsi kiadónál könyvformában is megjelent.⁴ A 312 oldal terjedelmű könyv egy rövid „Bevezetés” után nyolc fejezetre tagolódott, és egy bibliográfia zárta. Véleményünk szerint disszertációjának legfontosabb mondata az alábbi volt: „Gyakran beszéltünk Ausztria (értsd Osztrák–Magyar Monarchia) felbomlásáról. Semmit nem hiszek belőle. A történelmi és gazdasági kötelékek, amelyek összekötik az ausztriai nemzeteket, egyiket a másikkal, túl erősek, hogy ez a felbomlás bekövetkezhesen.”⁵ A disszertáció teljes gondolatmenetet értékelve kijelenthetjük, hogy Beneš, a fiatal tudósjelölt teljes mértékben lojális volt az Osztrák–Magyar Monarchiához. Konceptiója a Palacký-féle ausztrósláv irányzat – „ha nem létezne már régóta (mármint a Habsburgok állama) akkor Európa és az egész emberiség érdekében, minél előbb létre kellene hozni” – egyik felújítása. Nem kívánta a Monarchiát felszámolni, de jelentős átszervezést tartott szükségesnek. Az általa javasolt megoldás lényege: föderációs átalakítás, illetve egy ezt kísérő decentralizáció.

Borsody István Beneš életrajzában felhívja a figyelmet, hogy az 1930-as években – tehát majdnem 30 évvel később – a szudétanémetek „kiásták” Beneš e feledésbe merült könyvét és „igen kellemetlen passzusokat kezdtek el citálni belőle”, a könyvben kifejtett beneši álláspontra hivatkozva követeltek autonómiát a csehszlovák államtól. A veszedelmet, melyet a fiatal kutató könyve jelentett az államelnök Benešre, úgy kezelte, hogy állítólag egész Európában összevásároltatott minden fellelhető példányt.⁶

Visszatérve Beneš pályájának alakulására:⁷ disszertációjának megvédése után visszatért Prágába, ahol jogi tanulmányait nem ismerték el, jogi doktorátusát nem nosztrifikálták, ráadásul nem tette le a középiskolai álláshoz szükséges vizsgáit sem. Így csak egy kereskedelmi iskolában (értsd szakmunkásképző) dolgozhatott – francia nyelvet és gazdaságtant tanított – kisegítő tanárként. De nem tett le tudományos ambíciójáról, 1912-ben szociológiából habilitált a Károly Egyetemen. A sikeres habilitáció után az egyetem filológiai karán magádocensi kinevezést kapott. A világháború kitörése

³ ÁDÁM Magda: *Edvard Beneš. Arcképek kettős tükörben*. Nap Kiadó, Duna-szerdahely, 1997. 92.

⁴ Edvard BENEŠ: *Le problème autrichien et la question tchèque*. V. Giard & E. Brière, Paris, 1908. Magyar nyelvű forrásközlését lásd GULYÁS László (szerk.): *Az osztrák probléma és a cseh kérdés*. Documenta Historica 61. Szeged, 2003.

⁵ BENEŠ (1908): 308.

⁶ BORSODY István: *Beneš*. Atheneum, Budapest, 1943. 37.

⁷ Életének 1908 és 1914 közötti szakaszáról lásd. Zbyeněk ZEMAN-Antonín KLIMA: *The life of Edvard Beneš*. Clarendon Press, Oxford, 1997. 11–15.

előtti években a *Náša doba*-ban, a *Česka mysl*-ben és a *Česká revue*-ben számos tanulmányt publikált, s ezekben időszerű társadalmi, szociális és nemzetiségi kérdéseket boncolgatott. Mivel ekkor szociáldemokratának vallotta magát, a *Právó Lidu* szociáldemokrata újságban is publikált kisebb politikai cikkeket. Belekóstolt a csehországi politikai életbe is, eközben megismerkedett T. G. Masaryk eszmerendszerével, és fokozatosan annak hatása alá került – bár személyes kapcsolat nem alakult ki közöttük.

Összegezve ezen szakaszt, kijelenthetjük, hogy Beneš 1914 előtti pályafutásában komoly politikai karrierre mutató előjelet nem találunk. Ebben az időszakban sokkal inkább egy alig ismert fiatal tudósnek, mint komoly politikusnak tekinthető. A világháború kitörésekor harminc éves, és egy tipikus értelmiségi karriert láthatunk kibontakozni: egyetemi tanulmányok otthon és külföldön, ösztöndíjak, küzdelem a tudományos fokozat megszerzéséért, kisebb–nagyobb tanulmányok, és némi politikai érdeklődés. Beneš egy átlagos értelmiségi életét éli, minden nap Prága egyik külső negyedébe, szépen berendezett polgári lakásába tér haza szerető feleségéhez.

2.) Az első emigráció (1915–1918)

Az első világháború azonban alapvetően megváltoztatta Beneš békés értelmiségi életét, a tudósnek készülő fiatalemberből „összeesküvő”, emigráns, majd a csehszlovák állam egyik alapítójává vált. 1914 augusztusában T. G. Masaryk titokban hozzákezdett Monarchia-ellenes szervezkedéséhez. A munkába 1914 szeptemberében bevonta Beneš, aki Masaryk emigrációba vonulása után – 1914 decembere – a hazai titkos szervezet az ún. Maffia egyik fontos vezetőjévé vált. A szervezkedés azonban magára vonta az osztrák rendőrség figyelmét, így Beneš azért, hogy elkerülje a letartóztatását 1915. szeptember 1-én Svájcba utazott, ezzel kezdetét vette első emigrációja.

Beneš Masarykkal és Štefanikkal közösen 1915 novemberében Párizsban felállította a Külföldi Csehszlovák Bizottságot – 1916 márciusában Csehszlovák Nemzeti Tanácsra változtatták nevüket –, melynek főtitkáráként a következő három évben szerteágazó tevékenységet fejtett ki: kiépítette a „csehszlovák emigráció” szervezetét, programot alkotott (Masarykkal közösen), propaganda tevékenységet fejtett ki, hadsereget szervezett, és diplomáciai tevékenységet folytatott az emigráció antant által történő elismerése érdekében.

Az emigráció programjának megalkotása szempontjából döntő esemény volt, hogy 1916 tavaszán – Beneš a Sorbonne-on tartott egy előadás-sorozatot a szláv kérdékről és az Osztrák-Magyar Monarchiáról. Az előadások szövegét összegyűjtötte és könyv formájában 1916 őszén kiadta, „*Détruisez L’Autriche–Hongrie! Le Martyre des Tchéco–Slovaques à travers l’histoire*” címmel francia nyelven.⁸

⁸ Magyar nyelvű forráskiadását lásd GULYÁS László (szerk.): *„Zúzzátok szét*

A könyv több különféle érvből felépített és hosszasan kifejtett gondolatmenet állított fel, melynek végkövetkeztetése így hangzott: „*Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot.*” Könyvében Beneš az alábbi gondolatmenet mentén győzködte a francia politikusokat: mivel Ausztria–Magyarország segíti elő Németország támadó előretörését és pángermán céljait, ezért arra, hogy legyőzhessék Németországot, egyetlen lehetőség van: Ausztria–Magyarországot fel kell darabolni, és helyette új, önálló államokat kell kialakítani, ennek során Csehországból, Morvaországból, Sziléziából és Szlovákiából létre kell hozni Csehszlovákiát. Ez a csehszlovák állam Oroszországgal közösen barikádot alkot Németországgal szemben. Keleten Erdélyt kapja meg Románia. Délen Szerbiából és a többi szerb, horvát, szlovén területből létre kell hozni Jugoszláviát.

Úgy véljük, Beneš a „*Détruisez*”-ben egy olyan közép-európai újrendezési koncepciót vázolt fel, amely a francia politika érdekeit messzemenően figyelembe vette. A történészek egyetértenek abban, hogy a franciák legfőbb hadicélja Németország katonai legyőzése és háború utáni legyengítése volt. Az Osztrák–Magyar Monarchiát a franciák legfeljebb megreformálni, ill. néhány határszakasz, terület esetében szövetségeseik érdekében „*megnyirbálni*” kívánták. Beneš ebbe a csehszlovák emigráció céljai számára igen kellemetlen francia keretbe ágyazta bele a csehszlovák emigráció programját – az önálló Csehszlovákia megteremtését – oly módon, hogy az teljes mértékben összhangban legyen a franciák érdekeivel és háborús célkitűzéseivel. Zseniális megoldást talált, felkínálta a franciáknak a németek legyőzésének kulcsát, miközben gondoskodott a csehszlovák igények megvalósításáról. Azáltal, hogy a franciák németellenes harcának legcélravezetőbb eszközeként a Monarchia megsemmisítését, felszámolását, s ezzel együtt Közép-Európa kis állami rekonstrukcióját javasolta.

A háború előre haladtával Beneš érvelése meghallgatásra talált a francia döntéshozóknál. 1918. június 29-én a francia kormány nevében Pichon külügyminiszter jegyzéket intézett Benešhez, melyben a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot de facto csehszlovák kormánynak ismerte el. A következő hetekben Beneš Angliában, míg Masaryk az USA-ban élénk diplomáciai akciózásba kezdett. Ennek eredményeképpen 1918. augusztus 9-én a brit kormány, szeptember 3-án pedig az USA kormánya ismerte el a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot de facto kormányként. Ezzel Beneš és Masaryk óriási diplomáciai sikert ért el, s a csehszlovák emigrációból olyan nemzetközi szereplőt csinált, amely leülhetett a békecsinálók asztalához Versaillesban.

3.) Versailles fényes termeiben (1918–1919)

A „*Détruisez*”-ben megfogalmazott beneši koncepció – kiegészítve és aktualizálva Masaryk 1918-ban angol nyelven megjelent „*New Europe*”⁹ című

Ausztria–Magyarországot! Documenta Historica 5. Szeged. 1992.

⁹ Első kiadása T. G. MASARYK: *The New Europe. The Slav Standpoint.* Eyre and

könyvében megfogalmazottakkal –, a versailles-i békekonferencián szinte teljes egészében megvalósult. Egyrészt a győztesek felszámolták az Osztrák–Magyar Monarchiát, másrészt létrehozták Csehszlovákiát és olyan ún. „nemzetállamokat”, mint Jugoszlávia, Románia vagy Lengyelország.

Közép-Európa új határainak kialakításában Beneš az 1918. október 28-án megszületett Csehszlovák Köztársaság külügyminisztereként vett részt, miután az 1918. november 24-én Prágában hivatalban lépő első csehszlovák kormányban ezt a posztot kapta. A versailles-i békekonferenciát 1919. január 18-án nyitották meg. A Beneš által irányított csehszlovák delegáció 11 írásbeli memorandumot nyújtott át a békekonferenciának.¹⁰ Emellett Beneš lehetőséget kapott, hogy a Legfelső Tanács előtt szóban is ismertesse a csehszlovák követeléseket: a Legfelső Tanács előtt 1919. február 5-i ülésen mutatta be a csehszlovák határigényeket. Ezzel alaposan igénybe vette a Tanács idejét és türelmét, hiszen 3,5 órán keresztül beszélt hazája helyzetéről és területi követeléseiről.¹¹ Ezután a Legfelsőbb Tanács úgy döntött, kiküld egy bizottságot a csehszlovák igények megvizsgálására. Így jött létre „A csehszlovák területi igények tanulmányozására alakított bizottság,” amely 1919. február 27-én kezdte meg munkáját. A bizottság ülésein több ízben meghallgatták Beneš, aki a csehszlovák–magyar határ vonatkozásában minden esetben a határvonal délebbre tolása mellett szállt síkra. Ezzel ugyanebből a célból különféle diplomáciai akciókat – jegyzékek, titkos tárgyalások vezető francia katonákkal és politikusokkal – is indított. Végül a Külügyminiszterek Tanácsa 1919. június 11-én jóváhagyta a bizottság által javasolt határvonalat. Ezt követően a Legfelső Tanács 1919. június 12-én elfogadta a csehszlovák–magyar határvonalat.

Bár a békekonferencia nem teljesítette a csehszlovák delegáció valamennyi területi igényét – a délszláv korridor tervének elutasítása –, ennek ellenére Beneš győztesként tért haza 1919 őszén Prágába. Úgy véljük Beneš Versaillesban kifejtett tevékenysége jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a csehszlovák állam olyan határokat kapott, melyek következtében állampolgárainak egyharmada valamely (német, magyar, rutén, lengyel) kisebbséghez tartozott.

4.) Az „örökös külügyminiszter” (1919–1935/1938)

A két világháború között a Beneš fő feladatának a csehszlovák állam fenntartását, a Versaillesban kiharcolt határok megvédését tekintette.

Spottiswoode. London. Magyarul MASARYK G. Tamás: *Az új Európa. A szláv álláspont*. Globus Könyvnyomda. Kassa. 1923.

¹⁰ A memorandumokat teljes terjedelmükben közli : Herman RASCHOFFER: *Die Tchechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenzen von Paris 1919–1920*. Berlin 1938.

¹¹ Beneš ezen beszédét közli *Paper relating to the relations of United States 1919 the Paris Peace Conference*. Volume I–XII. Washington. 1942–1947. III. kötet 876–887.

Ezirányú munkáját jól mutatja, hogy bár a csehszlovák államnak 1918 és 1935 között 15 kormánya volt, mindegyik kormányban – függetlenül annak összetételétől – ő töltötte be a külügyminiszteri posztot. Amikor Masaryk 1935-ben időskorára való tekintettel lemondott elnöki tisztségéről, Beneš az állam következő elnökévé választották, Meg kellett válnia a külügyminiszterségtől, így olyan irányítható külügyminisztert nevezett ki, aki mellett továbbra is döntő módon beleszólhatott a külpolitika irányításába.

Csehszlovákia határait elméletileg négy ország, Ausztria, Németország, Magyarország és Lengyelország fenyegethette. Ezek közül Beneš az 1920-as években a magyar fenyegetést tartotta a legkomolyabbnak. Úgy vélte, hogy Csehszlovákia állami egységét elsősorban Magyarország veszélyezteti. A magyar revíziós veszély csökkentése érdekében négy irányban fejtett ki intenzív tevékenységet: a) 1920–1921-ben létrehozta a kisantantot, mert úgy gondolta, hogy ez a szervezet alkalmas arra, hogy a térséget biztonságosan megszervezze; b) bilaterális szerződést kötött Ausztriával. Ez volt a Lanyi egyezmény, mellyel Beneš bezárta a gyűrűt Magyarország körül; c) a nemzetközi politika színpadán – elsősorban a Népszövetség keretei között – fejtett ki aktív tevékenységet. A Népszövetség volt az a terep, ahol Beneš és az általa fő ellenségnek tekintett Magyarország politikusai a legtöbbször összecsaptak; d) ápolta a csehszlovák–francia szövetséget, úgy vélte Csehszlovákia biztonságának legfontosabb záloga Franciaország.

Beneš az 1920-as években egy csehszlovák irányítás alatt álló Közép-Európáért harcolt, ennek jegyében megpróbált „világpolitikát” folytatni. De figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a világpolitika igazi döntéseit a nagyhatalmak hozzák. Erre vonatkozóan a 20-as években több komoly figyelmeztetést is kapott. Az első a Rapallóban, az 1922 áprilisában megkötött német–szovjet egyezmény volt, amely megmutatta, hogy a győztesek nem tarthatnak kedvük szerint államokat gazdasági és politikai elszigeteltségben. A második figyelmeztetés a locarnói szerződés (1925) volt, ahol a nagyhatalmak nem garantálták Csehszlovákia határait. A harmadik figyelmeztető jel az 1928-ban megszületett olasz–magyar szerződés volt, mely azt jelentette, hogy Olaszország a status quo védelmezőjének szerepét felcserélte a revízió zászlóvivőjének szerepével.

Az 1929–1933-as világ gazdasági válság következtében Csehszlovákia nehéz helyzetbe került, a Beneš által az 1920-as években nagy gonddal kiépített biztonsági és szövetségi rendszer a gazdasági válság következtében erősen megingott. A nyugati nagyhatalmak - Franciaország, Anglia, Olaszország és a fokozatosan erősödő Németország - felismerték, hogy a közép- és délkelet-európai térségben a döntő befolyást az a nagyhatalom szerezheti meg, amely képes a gazdasági válság megoldásában hathatósan közreműködni. E felismerés testesült meg a különféle gazdasági tervekben (Briand-terv, Tardieu-terv, stb.). Ráadásul Románia és Jugoszlávia Németországgal kezdett kereskedelmi tárgyalásokat. Így a Beneš által létrehozott kisantant felbomlása realitásként merült fel. Beneš korábbi szövet-

ségei közül egyedül csak Franciaországra számíthatott továbbra is, gyakorlatilag ekkor egy francia–csehszlovák vonalról beszélhetünk.

Beneš, ellensúlyozandó a különféle tervek, 1931 őszén saját csehszlovák–magyar–osztrák gazdasági tervvel állt elő. De másfél évtizedes magyarellenes politikája, Magyarország és Olaszország külpolitikai együttműködése és a térségben egyre markánsabb jelenlétre törekvő Németország miatt nem volt realitása ennek az együttműködésnek. Így Beneš terve gyorsan a süllyesztőbe került.¹²

Beneš külpolitikája a 30-as évek első éveiben egyre inkább defenzívába szorult. Hitler 1933-ban történő hatalomra jutása jelentős mértékben leszűkítette Beneš külpolitikai mozgásterét. Hitler nemcsak a versailles-i szerződés revíziójára törekedett, hanem Közép– és Kelet–Európa gazdasági és politikai függésbe való hozása volt a célja, programja magában foglalta Csehszlovákia létének megkérdőjelezését is. Ezzel párhuzamosan Anglia elkezdte „megbékélési politikáját”, azaz készen mutatkozott számos német igény kielégítésére. Franciaország egyedül maradt Németországgal szemben. Olaszország egyre markánsabban próbált meg a Dunai-térségben jelentős súlyra szert tenni és ehhez partnert talált Magyarországon. Az ennek eredményeképpen 1934 márciusában aláírt római jegyzőkönyvek kirajoltak egy olasz–magyar–osztrák együttműködést. Ugyanekkor párhuzamosan Románia és Jugoszlávia politikai elitjének egy részénél megjelent a németbarátság gondolata. Ez szoros összefüggésben volt a német gazdasági terjeszkedés felerősödésével. Beneš jól érezte, hogy a német gazdasági terjeszkedés megjelenése a Duna–medencében nagy veszélyt jelent a kisantant létére. Ezért 1932-ben megpróbálta a kisantantot átszervezni, illetve gazdaságilag megerősíteni. Létrehozta az ún. Gazdasági Tanácsot a három ország gazdasági érdekeinek összehangolása végett, ez azonban nem tudta megállítani a kisantant bomlását. 1934 tavaszán Jugoszlávia klíring egyezményrel záruló sikeres kereskedelmi tárgyalásokat folytatott Németországgal. 1935-ben pedig Románia kötött kereskedelmi és klíring egyezményt Németországgal. Ez a két szerződés azt jelentette, hogy Benešnek nem sikerült a kisantantot megóvni a német gazdasági terjeszkedéstől. Ahogy Németország gazdasági befolyása Közép–Európában nőtt, úgy kezdett el egyre jobban működésképtelenné válni a kisantant politikai téren. Románia és Jugoszlávia gazdasági elkötelezettsége Németország irányában hamarosan politikai síkon is megnyilvánult. Jól mutatja ezt a kisantant 1936. márciusi genfi tanácskozása, ahol Beneš nem tudta rábírní arra a román és a jugoszláv miniszterelnököket, hogy a kisantant ítélje el Hitler rajnai bevonulását.

Beneš ekkor még képesnek bizonyult addigi külpolitikájának megújítására: Csehszlovákia nemzetközi helyzetének javítása érdekében erőteljes nyitásban kezdett a Szovjetunió felé. Ez egybeesett a francia törekvésekkel.

¹² GULYÁS László: *Beneš 1931. évi terve és a magyar külpolitika*. Közép–Európai Közlemények 2015/1. szám (N°28) 101–109.

Franciaország a 30-as évek elejétől együttműködési, szövetségi lehetőségeket keresett a Szovjetunióval. Bár a francia külügyminiszter Barthou „*keleti Locarno terve*” 1934 májusában megbukott, sőt maga is merénylet áldozatává vált, a francia–szovjet közeledés töretlen maradt. Ennek eredményeképpen 1935. május 2-án írták alá Párizsban a francia–szovjet kölcsönös segítségnyújtási egyezményt. Beneš úgy vélte, hogy a Párizs–Moszkva–Prága együttműködés alkalmas Németország megfékezésére, és így garantálja Csehszlovákia létét és biztonságát is. Ezért 1935. május 16-án aláírta a csehszlovák–szovjet kölcsönös segítségnyújtási egyezményt.

Beneš nagy sikerként könyvelte el a csehszlovák–szovjet szerződés tető alá hozását, és úgy vélte, hogy sikerült Csehszlovákia biztonságát jelentős mértékben megnövelnie a Szovjetunió bevonásával. A csehszlovák–szovjet szerződés azonban nem sokat ért, hiszen nem létezett közös határ, így erősen kérdéses volt, hogyan valósulhatna meg az esetleges szovjet katonai segítségnyújtás. Beneš egy olyan szerződéssel próbálta megvédeni Csehszlovákiát, amely eleve működésképtelen volt.

Ezzel szemben az 1930-as évek második felére Csehszlovákia körül kialakult egy német–magyar–lengyel harapófógó. Ráadásul Anglia és Franciaország nem volt hajlandó a háború kockázatát felvállalni Csehszlovákiáért. Mindezek logikusan vezettek el 1938 szeptemberében a müncheni döntéshez, melynek eredményeképpen Csehszlovákia arra kényszerült, hogy a Szudéta-vidéket átadja Németországnak, illetve Magyarországgal és Lengyelországgal tárgyaló asztalhoz üljön.

E kudarc után Beneš 1938. október 5-én lemondott elnöki posztjáról, s két héttel később október elhagyta hazáját: ezzel vette kezdetét második emigrációja.

5.) A második emigráció (1938–1945)

Emigrációjának első néhány hónapját Angliában töltötte magánszemélyként, majd 1939 februárjától júniusig az USA-ban tartózkodott, ahol a Chicagói Egyetem Szociológia Tanszékén tartott egyetemi kurzusokat. Az után, hogy 1939. március 14–15-én Hitler felszámolta a csehszlovák államot Beneš aktivizálta magát politikusként. Március 16-án a Csehszlovák köztársaság volt elnökeként táviratot küldött a világ vezető politikusainak, majd hozzáfogott a csehszlovák emigráció megszervezéséhez. 1939 júliusában visszatért Angliában, majd 1939 októberében Párizsban fontos szerepet játszott a Csehszlovák Nemzeti Tanács megalakításában. Itt azonban komoly ellentétek bontakoztak ki Beneš és az emigráns szlovák politikusok között. Az emigráció ezen vezetőszerve, miután Hitler 1940 júniusában legyőzte Franciaországot, Londonba tette át székhelyét. Ez az esemény jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Beneš megszilárdította vezető pozícióját a csehszlovák emigráció élén. Jól mutatja ezt, hogy 1940 júliusától már nem a Csehszlovák Köztársaság „*volt elnökeként*”, hanem „*elnökeként*” folytatta tevékenységét.

Beneš első emigrációjához hasonlóan egy tanulmányban vázolta fel Európa háború utáni újjászervezésére vonatkozó elképzeléseit. Ez a tekintélyes Foreign Affairs című amerikai külpolitikai folyóirat 1942. januári számában „A háború utáni Európa szervezése” címmel jelent meg.¹³ A terjedelmes cikk konkrétan a csehszlovák állam újjászületésével foglalkozó részét az alábbi három pontban foglalhatjuk össze: 1. A kontinuitás elvének érvényesülése, és ebből következően a müncheni egyezmény érvénytelenítése, azaz Csehszlovákia 1939. szeptember 29.-e előtti államhatárainak visszaállítása. 2. A csehszlovák nemzetállam megteremtése a kisebbségek (német és magyar) felszámolásával. 3. Közép-Európa újjászervezése, ezen belül egy csehszlovák–lengyel konföderáció létrehozása.

Beneš úgy vélte, hogy egy csehszlovák–lengyel konföderáció lehet Közép-Európa stabilitásának az alapja. Ennek megvalósítása érdekében komoly diplomáciai erőfeszítéseket tett. A nyugati lengyel emigráció vezetőivel 1940 novemberében, illetve 1941 januárjában erre irányuló szerződéseket írt alá. De miután 1942–1943-ban a szovjet diplomaták jelezték mind Beneš, mind Anglia és az USA felé, hogy nem tudnak semmiféle konföderációs elképzelést elfogadni Közép-Európában és a Balkánon, Beneš feladta a csehszlovák–lengyel föderációs tervét.

A koncepciójából így módon kiesett 3. pontot – az első és második pontot változatlanul meghagyta –, egy újabbra cserélte: A csehszlovák emigrációnak Közép-Európa újjászervezése során a Szovjetunióval kell együttműködni. Véleményünk szerint Beneš úgy gondolkodott, hogy a háború győztes hatalmai közé tartozó, katonailag erős, földrajzilag közel lévő Szovjetunió külpolitika érdekei és csehszlovák külpolitika érdekei Közép-Európában egybeesnek, azaz mindkét ország fő ellensége Németország. Erősítette ilyen irányú meggyőződését, hogy a Szovjetunió már 1941-ben elvette a müncheni egyezményt és Csehszlovákiát München előtti határaival ismerte el. Beneš a Szovjetunió közép-európai jelenlétében látta annak biztosítékát, hogy Csehszlovákia végleg leszámolhat Németországgal és Magyarországgal.

A fenti gondolatmenet jegyében 1943 decemberében Moszkvába utazott, ahol tárgyalásokat folytatott a háború utáni Közép-Európáról és a csehszlovák állam újjászületéséről Sztálinnal és Molotovval.¹⁴ Úgy véljük Beneš moszkvai útja, illetve az annak eredményeképpen megkötött csehszlovák–szovjet barátsági és együttműködési szerződés, kulcsfontosságú esemény volt. Rövid távú következménye az volt, hogy Beneš emigráns kormánya egyre inkább a szovjetek vonzáskörébe került, míg hosszú távon azt jelentette, hogy Csehszlovákia önként a Szovjetunióhoz kötötte

¹³ Edvard BENEŠ: *The organization of postwar Europe*. Foreign Affairs 1942. Vol. 20 N° 2, 226–243.

¹⁴ GULYÁS László (szerk.): *Az 1943 decemberi Beneš-Sztálin–Molotov megbeszélések dokumentumai*. Documenta Historica 11. Szeged, 1993.

sorsát. Beneš úgy vélte, hogy a Szovjetunió nem fog beavatkozni Csehszlovákia belügyeibe. Ebben azonban a későbbiek során súlyosan csalódnia kellett.

6.) A „győztes” elnök 1945–1947

1945 márciusában Beneš és londoni kormánya Moszkvában utazott, ahol a nyugati emigráció egyesült a kommunista emigrációval, majd az így módon egységessé vált emigráció – az újjászülető Csehszlovákia jövő vezetői –, élükön Edvard Benešsel, mint elnökkel 1945. április 3-án érkezett meg Kassára, ahol másnap kormányprogramot hirdettek.¹⁵ Ezután Beneš 1945 májusában diadalmasan tért vissza Prágába és hozzáfogott a csehszlovák nemzetállam megteremtéséhez, azaz a nemzeti kisebbségek felszámolásához. Ennek legfontosabb eszközei az elnöki dekrétumok voltak. A „beneši dekrétumok” egy olyan gyűjtőfogalom, amely hozzávetőlegesen 90 különböző törvényt, illetve rendeletet foglaltak magukban, melyek lehetővé tették a német és magyar kisebbség, jogfosztását és kitelepítését.¹⁶

Beneš ezen törekvése a német kisebbség vonatkozásában szinte teljes sikert hozott. A két világháború közötti 3,3 milliós német kisebbség másfélszázazeresre csökkent Csehszlovákiában. Ugyanekkor, mivel Anglia és az USA nem járult hozzá a magyar kisebbség teljes kitelepítéséhez, az nem következett be. Szlovákia teljes magyartalanítását a szlovák–magyar lakosságcsere, a reszlovakizáció és a deportálások révén csak részlegesen sikerült Benešnek és a vele szorosan együttműködő szlovák politikusoknak megvalósítaniuk. De a magyar kisebbség így is komoly veszteséget szenvedett. Az 1930 évi népszámlálás adatai szerint Csehszlovákiában 619 ezer állampolgár vallotta magát magyarnak, míg 1949-ben már csak 190 ezer.

Miközben a kisebbségek kitelepítésén Beneš és a csehszlovák kommunisták együtt dolgoztak, Sztálin árnyéka egyre jobban rávetült az újjászülető csehszlovák államra, és Beneš további terveire. Jól mutatja ezt, hogy a Beneš által kinevezett kormányban a kulcsfontosságú tárcákat –például a belügyit – a kommunisták kapták meg. Ez jelentősen lecsökkentette Beneš elnöki mozgásterét. Úgy véljük, Beneš 1945-májusában abban bízott, hogy a későbbiek során saját szándékainak megfelelően korrigálni tudja a kialakult kül- és belpolitikai szituációt. Stratégiájának két kiinduló feltételezése volt: 1. A kommunisták nem érnek el jó eredményt a választáson. 2. A Szovjetunió nem avatkozik be Csehszlovákia belügyeibe.

¹⁵ Teljes szövegét magyar fordításban lásd <http://www.selyetori.sk/download/a-kassai-kormanyprogram-szovege>.

¹⁶ MAYER Judit (szerk.): *Edvard. Beneš elnöki dekrétumai, avagy a magyarok és a németek jogfosztása*. Pannónia Könyvkiadó. Bratislava–Pressburg 1996.

Csak hogy az 1946. évi májusi választásokat egész Csehszlovákiát tekintve a kommunisták megnyerték. Beneš egyik előfeltevése, miszerint a kommunisták nem képesek többséget szerezni szabad választásokon egy év után megdőlt. A Marshall-terv elutasításának Sztálin által kikényszerítése pedig megmutatta, hogy a Szovjetunió a saját érdekszférájának tekintett közép-európai térségben nem tűr szuverén döntéseket. Benešnek csalódnia kellett második előfeltevésében is, rá kellett volna döbbsennie, hogy a csehszlovák bel- és külpolitikát nem ő, hanem a Kreml irányítja.

A csehszlovák kommunisták – maguk mögött tudva a Szovjetunió támogatását – 1946 őszén és 1947 elején egyre nagyobb nyomás alá helyezték Beneš, miközben elszigetelték a csehszlovák belpolitikai élet többi szereplőjétől. A magára maradt Beneš végül engedett a nyomásnak, 1948. február 25-én, elfogadta a nem kommunista miniszterek lemondását és jóváhagyta a Gottwald-féle új kormánylistát, amely gyakorlatilag egy kommunista kormány megalakítást jelentette. Az új kormány hivatalba lépése utáni hetekben a kormányhivatalokban, fegyveres testületeknél, a közoktatásban és a gazdasági élet területén tömeges tisztogatásra került sor: a kommunisták eltávolították a kommunistaellenes irányvonal vélt vagy valódi ellenfeleit. A februári puccsal a kommunisták kezébe került a teljes hatalom Csehszlovákiában. Beneš és vele együtt a polgári demokrácia kísérlete teljes vereséget szenvedett.

7.) A „harmadik emigráció” 1947–1948

A kommunista államcsíny után Beneš 1948. február 27-én elhagyta a prágai elnöki palotát – soha nem tért vissza – és Sezimovo Usti-i vidéki házába költözött. Ez egy önként vállalt belső emigráció volt, mely azonban abban különbözött az 1915–1918, illetve a 1938–1945 közötti emigrációjától, hogy ezúttal saját hazájában kényszerült emigrációba.

Beneš némi időhúzás után 1948. június 8-án lemondott elnöki tisztségéről, és azt tervezte, hogy külföldre szökik, ahol megszervezi a kommunistaellenes emigrációját. Valójában erre már nem volt reális lehetősége, 1948 nyarára vidéki villájában gyakorlatilag a kommunisták foglyává vált. Ezzel párhuzamosan egészségi állapota egyre rosszabbra fordult, augusztus 20-án már alig bírt beszélni, végül 1948. szeptember 3-án 64 éves korában meghalt.

Konklúziók

Tanulmányunk elején az alábbi kérdést tettük fel: *Beneš a közép-európai történelem pozitív alakja-e, avagy egy olyan politikus, akinek tévedéseit, machiavellizmusát és könyörtelen cinizmusát a magyar nemzet és a többi közép-európai nemzet, elsősorban a németek, a szlo-*

vákok, és a lengyelek, sőt, maguk a csehek is súlyosan megsínylették?
Úgy véljük a kérdésre kettős nézőpontból lehet válaszolni: 1. nemzeti (cseh, szlovák, magyar, német, rutén). 2. közép-európai.

Nemzeti nézőpont alatt azt értjük, hogy a Beneš tevékenysége által érintett nemzetek szempontjából értékeljük őt. Cseh nemzeti szempontból Beneš – Masaryk mellett – az „*államalapító*”. Ahogy Masaryk fogalmazott: „*Beneš nélkül nem lenne köztársaságunk.*” A csehek számára a mai napig Beneš az államiság és a szuverenitás megkérdőjelezhetetlen jelképe. Ezért nem hajlandók elhatárolni magukat Beneš dekrétumaitól, a magyar és a német kisebbség kollektív bűnösségének elvétől.

Szlovák nézőpontból a kulcskérdés Beneš szerepe a csehszlovákizmusban. Az 1918. október 28-án életre hívott Csehszlovák Köztársaság az ún. Első Törvényében önmagát a „*csehszlovák nemzet*” államként definiálta. Csakhogy hamarosan kiderült, hogy a Masaryk és Beneš által, az emigrációban az egységes csehszlovák nemzetről kialakított, és célszerűségi szempontok alapján létrehozott „*csehszlovák nemzet*” nem létezik. A szlovákok Csehszlovákiában belül szlovákként és nem csehszlovákként akartak élni, ezért már a közös állam megalakulásának első perceitől kezdve autonómia törekvésekkel léptek fel. Jól mutatja ezt Hlinka 1919. évi fellépése Párizsban. Ezzel szemben Masaryk és Beneš mereven ragaszkodott a csehszlovák nemzetegység ideológiájához: valamennyi szlovák követelést, amely az autonómiára irányult és valamiféle elmozdulást jelentett a centralisztikus állam felől a föderalisztikus állam felé, elutasítottak. A két államalkotó nemzet e konfliktusának megoldatlansága az állam további fennmaradását veszélyeztette és logikus módon vezetett el München után a csehszlovák állam széteséséhez és a „*független*” Szlovákia megszületéséhez.

Beneš második emigrációjában továbbra is mereven ragaszkodott a csehszlovákizmushoz, a centralista állami berendezkedéshez, nem ismerte el a szlovákokat, mint önálló nemzetet, hanem továbbra is a csehszlovák nemzet egyik ágának tekintette. Az ezen tételt veszélyeztető szlovák Hodžát és Osuskyt 1939–41 folyamán kiszorította a nyugati emigráció vezérkarából. Ezzel megteremtette a nyugati emigráció egységes álláspontját a szlovák kérdésben. 1943 évi moszkvai tárgyalásai során Beneš a szlovák kommunisták kompromisszumra kényszerítették, ennek következtében a kassai kormányprogram a föderáció (ez lett volna a szlovákok célja) és a Prága–központú centralizáció (ez volt Beneš célja) bizonyos jegyeit is tartalmazta. 1945 és 1948 között a polgári politikus Beneš és az összes többi kérdésben vele szemben álló csehszlovák kommunisták egyforma álláspontra kerültek – közösen fokozatosan szűkítették a részleges szlovák autonómiát, és az 1945-ben viszonylagos autonómiával felruházott önálló szlovák nemzeti szervek rövid időn belül újra a csehszlovák központi szervek ellenőrzése alá kerültek. Beneš 1919 őszétől 1948-ig a nem létező csehszlovák nemzet fikciója miatt folyamatosan

akadályozta a szlovák nemzeti törekvéseket. Ez pedig egyértelműen azt jelenti, hogy szlovák nézőpontból Beneš tevékenységét negatívan kell megítélnünk.

Azon szerep miatt, amelyet Beneš a történelmi Magyarország felszámolásában, a trianoni határok meghúzásában, a két világháború között a Csehszlovákiához került magyar kisebbséggel szembeni bánásmódban, továbbá a második világháború utáni magyartalanítási kísérletben (ezzel az összefoglaló névvel illetjük a jogfosztást, a lakosságcsere kikényszerítését, a csehországi deportálásokat, és a reszlovakizációs kísérletet) játszott a magyar nemzet szempontjából, tevékenysége egyértelműen negatívnak minősíthető.

Német nemzeti szempontból Csehszlovákia keretei között élő valamivel több, mint 3 milliós német kisebbség két világháború közötti elnyomásáért, továbbá 1945 utáni teljes elűldözése miatt Beneš tevékenysége egyértelműen negatívnak minősíthető.

Rutén nemzeti szempontból Beneš tevékenysége szintén negatívnak minősíthető. Gondoljunk arra, hogy Beneš 1919-ben a békekonferencián megígérte Kárpátalja Csehszlovákián belüli autonómiáját, de ezen ígértét soha nem váltotta be.

Közép–európai nézőpontból három súlyos hibát róhatunk fel Benešnek. Az első hibát Versaillesban követte el, amikor Csehszlovákia számára olyan határokat harcolt ki, amelyek nagy létszámú nemzeti kisebbséget zártak a megszülető állam keretei közé. A Csehszlovák Köztársaság deklaráltan nemzetállamként alakult meg – a csehszlovák nemzet államaként –, de valójában több nemzetiségű államalakulat volt. A csehszlovák „*nemzetállam*” állampolgárainak egyharmad része (1921-ben 34,3%-a, 1931-ben 32,7%-a) valamely nemzetiséghez tartozott.¹⁷ Vagyis a csehszlovák állam esetében a nemzetállam elnevezés erősen kétségesse válik, helyesebb volna a több nemzetiségű állam elnevezést használni. Ráadásul a maradék kétharmaddal is komoly problémák merültek fel, hiszen – mint az korábban bemutattuk –, az államalkotónak tekintett „*csehszlovák nemzet*” valójában nem létezett.

A második súlyos hiba véleményünk szerint, hogy Beneš, és prágai politikai társai a két világháború közötti időszakban nem voltak képesek a több nemzetiségű állam etnikai problémáit kezelni. A csehszlovák állam egy „*mini Osztrák–Magyar Monarchia*” volt, és ahogy a Monarchiában a németek és a magyarok elnyomták a többi nemzetet, ugyanúgy nyomták el a csehek köztársaságukban a többi nemzeti kisebbséget.

Beneš a két világháború alatti csehszlovák állam vezető politikusaként nem vette figyelembe a fiatal tudósjelölt Beneš azon álláspontját, hogy „*nem lehet a lakosság egyharmadának akarata ellenére államot alapítani*” és tegyük hozzá, hogy működtetni sem. Beneš nem tudta megolda-

¹⁷ Andrej TÓTH: *Maďarsko ve dvacátých letech 20. století*. Oeconomica. Praha. 2015.14–15.

ni a csehszlovákizmusból, mint hivatalos ideológiából, a szlovák kérdést. Sőt, kifejezetten útját állta a szlovák autonómia törekvéseknek. Szintén nem tudta kezelni a kisebbségeket, azaz biztosítani a németek, a magyarok, és a lengyelek lojalitását a csehszlovák államhoz. Némi leegyszerűsítéssel Beneš ugyanazon hibákat követte el a több nemzetiségű csehszlovák állam keretei között, mely hibákat az osztrák és a magyar politikai elit követett el a Monarchia keretei között.

A harmadik súlyos hibát Beneš 1945 után követte el, amikor a több nemzetiségű csehszlovák államból a németek és magyarok kitelepítésével próbált meg nemzetállamot teremteni. A három millió német – illetve a magyarok egy jelentős részének kitelepítésére –, még abban az esetben se lehet racionális felmentő magyarázatot adni, ha a szudétanémetek 1938-ban Hitlert hívták segítségül. Ráadásul Beneš kitelepítési tervének keresztülviteléhez Sztálint segítségét vette igénybe, ezzel jelentős mértékben járult hozzá Csehszlovákia hamarosan bekövetkezett szovjetizálásához, a polgári demokrácia bukásához.

A fentebb felsorolt három súlyos hiba elkövetése miatt úgy véljük, hogy Beneš közép-európai nézőpontból is negatívan kell minősítenünk. Sokan leírták már, hogy a történelemben nincs értelme a „*Mi lett volna ha...*” típusú mondatoknak. De most szegjük meg ezt a szabályt és folytassuk a mondatot: ha a tehetséges, szorgalmas és hatalmas munkabírási Beneš – ezen pozitív tulajdonságait még legelvakultabb ellenfelei is elismerik – mérsékeltebben, 1918–1919-ben visszafogottabban lép fel a csehszlovák állam érdekeiért (értsd Versaillesban megelégszik az etnikailag igazságosabb határokkal), továbbá a csehszlovák állam keretei között megértőbb és engedékenyebb a szlovákokkal, illetve a többi nemzeti kisebbséggel, ha 1945-ben nem lép az etnikai tisztogatás útjára – akkor hozzájárulhatott volna egy békésebb, konfliktusmentesebb, élhetőbb és boldogabb Közép-Európa megszületéséhez.

Tanulmányunkból pontosan kiderült, hogy ennek pont az ellenkezője történt, mindezek miatt nem tartjuk Beneš a közép-európai történelem pozitív alakjának. Úgy véljük, a további vita csupán arról szólhat, hogy Beneš tényleg cinikus politikus volt-e, vagy idealista, azaz jószándékúan tényleg elhitte, hogy tervei és cselekedetei egy jobb, demokratikus Közép-Európa irányába mutatnak.